
PEN Un exemple
català de diplomàcia
cultural

Joan Safont Plumed

PEN95
català Anys
*descriptura
i compromís!*

PEN95
català Anys
*d'escriptura
i compromís!*

Índex

El PEN Català.	
95 anys d'història de compromís amb la cultura,	
pròleg de Carme Arenas	7
La fundació del Centre Català del PEN Club (1922-1923)	
Origen del PEN Club	11
Sopar fundacional del 1922	13
Adhesió al Comitè del PEN Club Internacional	16
Presència dels intel·lectuals catalans al món (1923-1936)	
La vida del PEN durant la dictadura de Primo de Rivera	21
Catalans als congressos del període 1925-1934	28
XIII Congrés del PEN Club a Barcelona, 1935	38
Temps de guerra: ajut i suport als escriptors catalans (1936-1939)	
La vida del PEN durant la Guerra Civil	47
L'ajut del PEN Internacional als escriptors catalans	51
Suport als exiliats	57
La resistència (1939-1975)	
L'activitat a Londres durant la Segona Guerra Mundial	67
La condemna al règim franquista, contra la censura i a favor de la llengua	75
La reorganització a l'interior	85

La nova etapa del PEN Català després de la dictadura (1975-1992)

El PEN en marxa — 95

La Conferència Internacional de 1978 a Barcelona — 100

Cap a la normalitat — 103

A l'avantguarda de la defensa dels drets lingüístics (1992-2005)

El Congrés Internacional de Barcelona de 1992 i la defensa dels drets lingüístics — 113

Relleu generacional — 117

Els reptes del segle XXI — 120

L'impuls internacional del PEN Català (2005-2012)

La fundació de l'ICORN i el projecte Shahrazad — 131

El Manifest de Girona — 140

Nova presidència: ambició i consolidació — 145

Cap al centenari (2012-2017)

90è aniversari: reconeixement institucional — 153

Declaració del Quebec — 160

Reptes de futur — 164

La presidència del PEN Català — 171

*An example of
cultural diplomacy* — 175

Bibliografia — 241

El PEN Català. 95 anys d'història de compromís amb la cultura |

El llibre que teniu a les mans reconstrueix gairebé un segle de la història d'una institució cultural catalana amb projecció internacional i, alhora, una de les primeres de l'Europa contemporània. Des de la seva fundació, el 1922, el PEN Català ha tingut com a missió principal projectar la llengua i la literatura catalanes al món i, de retruc, s'ha fet ressò de la nostra pervivència cultural.

Hem volgut commemorar el 95è aniversari de l'entitat amb aquest llibre —aprofitant les darreres troballes de documents relacionats amb la fundació i la trajectòria de l'entitat— perquè creiem que també reflecteix el recorregut atzarós de la nostra cultura. Una cultura esquitxada de múltiples interrupcions i en què la història pròpia sovint s'ha vist emmascarada per la història imposada des del poder, quan no ha estat tergiversada o s'ha practicat volgodament la desmemòria.

Resseguir la història del PEN Català ens porta inevitablement, doncs, a transitar en paral·lel pels fets més importants de la història de Catalunya i d'Europa del darrer segle. El PEN Català, la més antiga de les institucions culturals internacionals a Catalunya, ha representat una història de fidelitat al territori i a la cultura que el representa. I ho ha fet treballant tant a l'interior, en tots els territoris de parla catalana, com a escala internacional, on ha determinat la presència de la nostra llengua i cultura arreu. De vegades de manera solitària, perquè en períodes de repressió o d'absència d'institucions públiques pròpies ha representat la pròpia cultura en tots els auditoris internacionals, denunciant tot allò que ens silenciava.

Ja queda lluny aquell abril de 1922 quan un grup de joves escriptors es van trobar per constituir la secció catalana del PEN Club Internacional,

que l'octubre de 1921 l'escriptora C. A. Dawson Scott havia creat a Londres. La intenció era contribuir a acostar les nacions i els escriptors després de l'experiència traumàtica de la Primera Guerra Mundial, amb el criteri de deslligar-se dels estats i dels partits polítics per poder-se erigir en veu de llibertat i de cultura en una Europa on els totalitarismes començaven a imposar-se.

Dins del territori, només un any després de la seva fundació, el PEN Català es va iniciar en allò que havia de ser el seu paper fonamental: una veu que denuncia la falta de llibertat durant la dictadura de Primo de Rivera. Va assistir al seu creixement durant la Segona República, quan convocà un congrés internacional a Barcelona i va ser l'artífex perquè es creés la Institució de les Lletres Catalanes, amb qui va conviure fins a l'inici de l'exili l'any 1939. El PEN va ser la institució que va ajudar els escriptors tant a l'interior del país com els que es van veure abocats a exiliar-se cap a Europa o Amèrica. Avui sabem que el PEN Internacional va guiar i tutoritzar els nostres escriptors camí de l'exili fins als anys cinquanta, com també la famosa estada al castell de Roissy-en-Brie, que va ser possible gràcies a una acció eficaç del PEN Internacional. No va ser fins a la dècada dels anys setanta que el PEN Català va poder afrontar la seva recreació dins el territori lingüístic, concretament el 1973, moment des del qual ha tingut continuïtat fins als nostres dies.

Supervivent de dues dictadures, el PEN Català, ni en els moments més adversos, no ha deixat de ser aquell pont entre Catalunya i el món. No ha deixat mai de tenir una presència internacional continuada. Ha denunciat l'estat espanyol, quan ha calgut, en diverses instàncies internacionals: el 1959, acusant la dictadura franquista de manca

de llibertat en nom de tots els intel·lectuals espanyols; en els nostres dies, informant sobre la vulneració dels drets dels catalanoparlants a Catalunya, en àmbits com el de la justícia, informe presentat a l'ONU el 2010. I també fent ús de tot un seguit d'estratègies i de declaracions a instàncies sempre internacionals, com la del proppassat setembre del 2017 al Parlament Europeu a Brussel·les i també al Congrés Internacional de Lviv, alertant del rumb antidemocràtic de l'estat espanyol, arran de l'aprovació de la reforma del codi civil i de la llei mordassa.

El PEN Català és el resultat d'una història col·lectiva dels escriptors i intel·lectuals catalans que han volgut anar forjant aquesta responsabilitat de defensa del dret a la llibertat d'expressió i dels drets lingüístics, com també el foment del diàleg intercultural, base fonamental per a l'entesa i la tolerància, que en el camp de l'escriptura s'exerceix amb el foment de les traduccions, que ens aporten el coneixement de noves cultures i realitats.

La història del PEN Català és també la història dels grans noms de la nostra literatura i la suma d'esforços per anar-se renovant i encarar el futur d'acord amb les necessitats de cada moment. La seva vocació proactiva l'ha dut a promoure la Declaració Universal dels Drets Lingüístics (1996) i el Manifest de Girona (2011), i a tenir programes europeus com el Shahrazad (2007-2012) o el projecte recent Engage! (2017-2019), que vol promoure la literatura entre els joves. També volem fer notar la contribució en la fundació i posterior pertinença a la xarxa de ciutats acollidores ICORN (International Cities of Refuge Network), que lidera l'acollida als territoris de parla catalana d'escriptors en risc als seus països. Però seríem injustos si no reconeguéssim que les complicitats

també han estat i continuen sent moltes: més de cinquanta organitzacions i institucions nacionals o internacionals amb qui treballem per fer arribar aquest espai de cultura i de solidaritat arreu.

Finalment, hem volgut fer explícit en el títol d'aquesta història que el PEN Català és un cas de diplomàcia cultural, perquè creiem que és el que més s'adiu amb el paper que el lector comprovarà que ha fet l'organització durant aquests noranta-cinc anys d'existència tossuda i voldríem pensar que eficaç. Avui parlem no de diplomàcia d'estat, tal com l'hem entesa fins ara, sinó de diplomàcies, en minúscula i en plural, del *soft power*. Es tracta del model de diplomàcia que poden exercir instàncies més petites com les ciutats, les regions o entitats com el PEN, i que es revelen molt eficaçes perquè tenen ressorts més àgils que les diplomàcies polítiques, molt més connotades.

Voldríem reivindicar la diplomàcia cultural com un valor important i, d'una manera especial, també les que sorgeixen de la societat civil. Tots compartim que una societat madura és aquella que té una societat civil ben teixida. Durant molts anys Catalunya ha estat modèlica a l'hora de crear un teixit associatiu, que de vegades el poder polític veu com una nosa o com una competència. Una societat necessita que totes les veus i posicions sumin perspectives, projectes i accions.

Ara, com a l'any 1922, el PEN Català continua mantenint viva la seva voluntat de ser fundacional i continua treballant dins i fora del territori lingüístic per fer que el nostre patrimoni literari tingui el pes que es mereix en el panorama internacional.

Carme Arenas
PRESIDENTA

La fundació del Centre Català del PEN Club (1922-1923)

PEN95
català Anys
*d'escriptura
i compromís!*

Origen del PEN Club ·
Sopar fundacional del 1922 ·
Adhesió al Comitè del PEN Club Internacional ·

La fundació del
Centre Català
del PEN Club
(1922-1923)

Origen del PEN Club |

La primavera de 1917 l'escriptora i poetessa anglesa Catherine Amy Dawson Scott va fundar el To-Morrow Club amb l'objectiu de reunir la joventut literària i de connectar-los amb els escriptors consolidats per intercanviar-hi idees, consells i comentaris. A casa seva Dawson feia d'amfitriona de sopars, als quals convidava agents literaris i editors, a més d'escriptors de diferents generacions. Tot plegat, amb la Gran Guerra com a escenari. De fet, l'esclat de la guerra l'estiu de 1914 li havia fet interrompre la carrera poètica —començada amb el pseudònim de Sapho— i l'edició dels poemes del seu cosí Henry Dawson Lowry; llavors, d'acord amb Lord Kitchener, va impulsar el Women's Defense Relief Corps, un cos femení amb dues divisions: una de civil, destinada a substituir els homes en els llocs de treball de fàbriques i serveis públics, i una de semimilitar o de «bona ciutadania», destinada a reclutar dones per a les forces armades i a entrenar-les en l'ús d'armes per autoprotegir-se i protegir els seus familiars en el cas d'invasió de la Gran Bretanya. El seu marit, el doctor Horatio Christopher L. Scott, es va allistar al cos mèdic de l'exèrcit britànic destinat a França.

L'armistici de 1918 no tan sols va comportar un motiu d'alegria, sinó que va permetre convertir les reunions setmanals i els sopars conferència del To-Morrow Club en un esdeveniment regular. Aviat aquell club pensat per posar en contacte joves aspirants a escriptors amb autors consolidats va esdevenir un lloc de trobada dels escriptors professionals. El 5 d'octubre de 1921, sota el guiatge de Catherine Amy Dawson Scott, va néixer el PEN Club, un acrònim anglès que fa referència a poetes (*Poets*), assagistes (*Essayists*) i novel·listes (*Novelists*), però també al nom en anglès de la ploma, l'eina de tots els creadors literaris. El 8 d'octubre

Retrat de Catherine Amy Dawson Scott.

Origen del PEN Club

hi va haver la reunió fundacional, a la qual van assistir quaranta-quatre escriptors i periodistes. El futur Premi Nobel de literatura anglès John Galsworthy en va ser elegit el primer president, i la filla de Dawson Scott, Marjorie, la secretària. El club, tot just acabada la guerra i en plena postguerra europea, buscava promoure l'amistat i la cooperació intel·lectual entre escriptors d'arreu del món. D'alguna manera, el PEN Club no tan sols volia ser una reunió d'homes i dones de lletres, un

mer *dinner-club*, sinó que tenia la voluntat d'esdevenir un àmbit d'agermanament i de contacte internacional entre escriptors que havien viscut l'experiència traumàtica de la Primera Guerra Mundial i que volien reconstruir els vincles entre cultures enfrontades.

Alhora, en els anys turbulents d'entreguerres, els escriptors, amb independència respecte dels estats i del món polític, podien fer sentir la veu de la cultura liberal i cosmopolita quan el totalitarisme començava a amenaçar la llibertat europea. El 26 de febrer de 1922 es va constituir el Comitè Internacional del PEN Club, que va adreçar una lletra de convidat a totes les literatures del món per constituir centres PEN. Aquell mateix mes s'havia constituït el PEN Club Francès, que va ser el segon. El tercer va arribar aviat.

PEN Club, un acrònim anglès que fa referència a poetes (*Poets*), assagistes (*Essayists*) i novel·listes (*Novelists*), però també al nom en anglès de la ploma.

Sopar fundacional del 1922 |

El 28 de febrer de 1922, en una carta adreçada a una persona no identificada del PEN Anglès, l'antropòleg i escriptor Josep Maria Batista i Roca anunciava els primers membres de l'hipotètic comitè del PEN Català: el director de *La Revista* i poeta noucentista Josep Maria López-Picó, que n'havia de ser el president; el poeta i traductor —«Translator of Tagore's poems in Catalan», anunciava Batista al seu contacte— Josep Maria Millàs-Raurell; l'escriptor i periodista Carles Soldevila i Josep Barbey, «all well-known among the young intellectual peoples». Ben poc temps després, el 19 d'abril, a l'Hotel Ritz de Barcelona es va celebrar el sopar fundacional de la branca catalana del PEN Club. Al voltant de la taula fundacional es van reunir López-Picó; el jove humanista, filòsof i economista Joan Crexells —segons Josep Pla, «potser el més bo, el més cultivat, el més complet, una de les naturaleses d'home jove (joveníssim) més riques que respirava l'aire d'aquest país», la mort prematura del qual, tot just quatre anys després, va colpir profundament el món intel·lectual català—, que al cap de pocs dies va marxar a Munic; l'escriptor i traductor Josep Maria Millàs-Raurell; Batista i Roca, i un jove professor d'anglès, el poeta John Langdon Davies, que havia arribat a Catalunya feia un any i preparava una antologia de poetes catalans per traduir i publicar en anglès. Aquest grup del PEN Català va esdevenir el tercer del món, després de l'anglès i del francès. Es va elegir López-Picó president de la Junta Gestora del PEN Català i Millàs-Raurell en va ser el secretari fins al començament de la Guerra Civil. Al sopar no hi van assistir el matrimoni de Carles Riba i Clementina Arderiu, feia unes quantes setmanes que eren a Alemanya, on es van estar tot un any. A Riba l'havia becat el Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, freqüentava el magisteri de Karl

Sopar fundacional del 1922

Vossler i va descobrir, de passada, la poesia de Hölderlin. Des de Barcelona el seu mestre López-Picó li va explicar en una carta en forma de dietari: «Dia 19. Primer sopar del PEN Club, branca catalana, al Ritz. Poetes, editors, assagistes, novel·listes, tifa contemporània cosmopolita que vol tenir assegurada la banalitat d'un sopar mensual amb companyia murmuradora. Nosaltres hem començat, però, modestament a còpia de Crexells, Millàs-Raurell, Batista i un jove anglès professor, el nom del qual hem oblidat.»

Per entendre aquesta rapidesa a l'hora de formar un grup del PEN Club Català, cal tenir en compte el moment històric per a la llengua i la cultura catalanes. Al cap de pràcticament un segle del principi de l'anomenada Renaixença, es va començar a articular una cultura nacional moderna, que disposava d'unes institucions pròpies —la Mancomunitat de Catalunya i posteriorment la Generalitat republicana, amb el parèntesi de la dictadura de Primo de Rivera—; d'uns intel·lectuals connectats amb els principals corrents del pensament europeu i d'unes obres narratives, poètiques, dramàtiques, etcètera, que tenien un públic que s'anava eixamplant; de l'acolliment dins la societat de masses en construcció —premsa, ràdio, revistes, edicions...—, i d'un diàleg constant amb les obres dels escriptors, poetes, novel·listes i dramaturgs de l'entorn cultural. El projecte de la generació postnoucentista continuava sent situar la cultura catalana al nivell europeu, i en aquest sentit els viatges d'escriptors estrangers a Catalunya, les traduccions i publicacions al català i les estades dels catalans com a corresponsals de premsa, diplomàtics o estudiants van nodrir de modernitat la cultura catalana dels anys vint, de noves visions i de difusió. Si per al món literari in-

Sopar fundacional del 1922

ternacional de la postguerra el PEN era una forma d'acostar nacions i escriptors després de la Gran Guerra, per als catalans era una manera de participar directament en aquesta construcció cosmopolita per mitjà d'una organització internacional d'intel·lectuals, sense intermediaris i en pla d'igualtat. La prematura fundació del PEN Català, tot just constituïts l'anglès i el francès, permet copsar l'obertura i mentalitat universalista de la cultura catalana. La Junta Gestora, presidida per López-Picó, va organitzar pocs dies després, el 5 de maig, un dinar en honor del poeta i novel·lista francès Jules Romains, futur president del PEN Internacional, que aquells dies era a la ciutat per impartir un cicle de conferències a l'Institut Francès, i que, a més, havia publicat un article sobre literatura catalana.

Un any després de constituir-se, ja formaven part del plenari del PEN Club Català Clementina Arderiu, Carles Riba, Pompeu Fabra, Josep Barbey, Joan Estelrich, Joaquim Horta i Conill, Josep Farran i Mayoral, Marià Manent, Lluís Nicolau d'Olwer, Joan Puig i Ferrater,

Les traduccions i publicacions al català i les estades dels catalans com a corresponsals de premsa, diplomàtics o estudiants van nodrir de modernitat la cultura catalana dels anys vint.

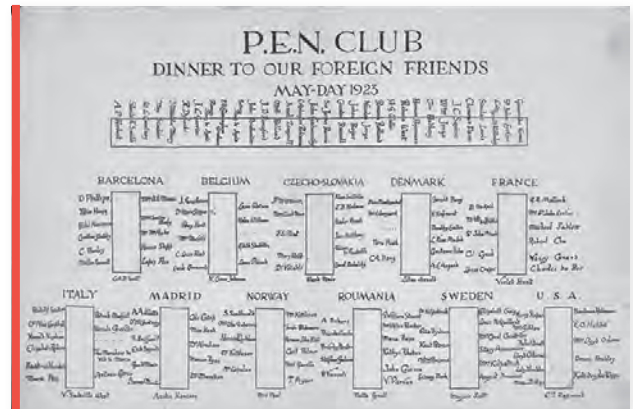
Carles Soldevila, Magí Morera i Galícia, Alexandre Plana, Josep Maria de Sagarra, Miquel Ferrà, Enric Martínez Ferrando, Alexandre Galí, Ventura Gassol i Lluís Bertran i Pijoan. El respectat i venerat lingüista i pare del català modern, Pompeu Fabra, en va ser escollit president.

| Adhesió al Comitè del PEN Club Internacional

El maig de 1923 es va celebrar a Londres el primer Congrés Internacional del PEN Club. Amb el novel·lista i dramaturg anglès John Galsworthy de president, hi van assistir cent seixanta-quatre escriptors, que representaven els onze centres del PEN que hi havia aleshores. Pompeu Fabra i Josep Maria Millàs-Raurell hi van anar representant el centre català. En aquest primer congrés va començar un procés complex, en què les paraules de consens i harmonia intentaven soterrar els rumors d'enfrontament, que encara eren vius, i la tensió interior es va manifestar d'ençà del primer dia. Les ferides de la Gran Guerra no van ser tan fàcils de curar com semblava, fins i tot en el món dels homes de lletres: els escriptors belgues es van negar a participar en el congrés com a protesta per la presència de la delegació alemanya, i el centre francès, presidit pel cèlebre escriptor Anatole France, va deplorar la iniciativa del PEN Anglès de nomenar president d'honor del congrés el Premi Nobel de literatura Romain Rolland —que des de Suïssa durant el conflicte s'havia erigit com un destacat pacifista davant un món en lluita, i hi va escriure el manifest «Au-dessus de la mêlée», que tan mala acollida va tenir al seu país natal. Les tensions de la dècada dels vint no van fer sinó accentuar-se a partir dels anys trenta, quan la cultura es va sentir impotent en un món a l'abisme. El PEN Internacional va aconseguir, però, mantenir la independència respecte dels estats i dels partits polítics i decantar-se, de manera genèrica, cap a la defensa dels drets humans.

La delegació catalana va assistir al sopar celebrat a l'Hotel Cecil com a cloenda del congrés, amb els

Sopar del I Congrés Internacional del PEN, Londres, maig de 1923. La taula anomenada «Barcelona» està presidida per la fundadora del PEN C. A. Dawson Scott i els dos delegats catalans, Pompeu Fabra, president, i Josep Maria Millàs-Raurell, secretari.

Adhesió al Comitè del PEN Club Internacional

representants dels centres del PEN Belga, Txecoslovac, Danès, Francès, Italià, Noruec, Romanès, Suec, Nord-americà i la delegació de Madrid, presidida per Gregorio Marañón, i amb Ramon Pérez de Ayala. El PEN Català va aconseguir ser-hi en condicions d'igualtat amb els representants de les cultures europees i nord-americanes. Que hi hagués un PEN a Barcelona i un altre a Madrid es deu al fet que el PEN no parteix de les estructures polítiques estatals, sinó que, tal com es va acordar i es va confirmar anys després gràcies a la presència i a la determinació dels catalans, es basa en la diversitat de llengües i cultures, i en alguns casos preveu l'existència de més d'un centre en una determinada àrea cultural, com és el cas dels Estats Units. Així ho havia deixat clar Millàs-Raurell en una carta al president del PEN, Galsworthy, mesos abans del Congrés:

I wish to tell you concerning the organisation of the Catalan delegation of the P.E.N. —We are here some men of letters, dramatists, poets, and novelists, that have formed our delegation, but we haven't any connection with the central Club. We should desire that the P.E.N. consider our group of Barcelona, the representation of the Catalan Nation, and — as a sine qua non quality — consider the Catalan delegation absolutely separate from the Spanish one. Certainly, you know, our national problem is precisely and very well defined by his culture, and it is for that that we can't consider being represented by the Spanish delegation. — Your letter inviting us to the meeting of May, seems to indicate the comprehension of our national problem, but I think that an official letter of our central club concerning this matter should be a very great pleasure for us.

De fet, la carta fundacional, redactada per Galsworthy mateix l'any 1926, sosté que «la literatura [pot ser nacional en origen però] no coneix fronteres, i ha de mantenir-se com a element d'intercanvi entre els països

Adhesió al Comitè del PEN Club Internacional

per damunt dels conflictes polítics o internacionals» i que «el PEN defensa el principi de lliure circulació de les idees dins de cada país i entre tots els països, i els seus membres es comprometen a oposar-se a qualsevol forma de supressió de la llibertat d'expressió al país o a la comunitat a què pertanyen, com també arreu del món, onsevulga que sigui». En el cas de l'estat espanyol, l'existència del PEN Espanyol ha estat discontinua, mentre que el basc i el gallec han viscut dinàmiques pròpies. Aquest fet ha estat determinant, no solament perquè ha comportat l'existència independent del PEN Català des de la fundació —recordem que va ser el tercer del món—, sinó perquè també és un exemple de la influència i la presència constant i ininterrompuda del PEN Català en el nucli del Comitè del PEN Club Internacional, tal com veurem. ■

Sopar a l'Hotel Cecil de Londres en honor del I Congrés Internacional del PEN, amb els dos delegats catalans, Fabra i Millàs-Raurell.